

Остапенко І.В.,

кандидат психологічних наук,
завідувач лабораторії психології політичної
поведінки молоді Інституту соціальної
та політичної психології НАПН України,
ORCID ID 0000-0001-6710-5964
ostapenko.iryana.vit@gmail.com

ПСИХОСЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ УЯВЛЕНЬ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ПРО МАЙБУТНЄ У ВОЄННИЙ ЧАС

Дослідження уявлень про майбутнє молоді набуває особливої актуальності у воєнний час, коли під впливом зовнішніх обставин вони динамічно змінюються. Останнім часом студентська молодь є найактивнішою та найбажанішою групою українських мігрантів в інших країнах. Тенденція до зростання кількості молоді, яка планує залишити Україну в пошуках кращої долі, поки зберігається. Для держави відтік значної частини молоді може стати болючою втратою. Особливо в період повоєнного відновлення. Тому важливо відслідковувати процеси планування власного майбутнього студентів та їх бачення перспектив розвитку країни. Вони не завжди усвідомлюються, що ускладнює фіксацію динаміки змін традиційними методами. Але, використовуючи методи візуалізації уявлень молоді про майбутнє, можна суттєво збільшити діапазон діагностичних можливостей.

У воєнний час завжди відбувається трансформація ціннісних орієнтацій та соціальних установок, що призводить до зміни пріоритетів як у суспільній думці в цілому, так і в уявленнях окремих осіб. Масштаби перетворень можуть бути різними, але, як правило, торкаються майже усіх життєво важливих сфер. Серед них і планування особистістю власного майбутнього, що набуває принципово інших контурів.

Так, проведене в 2022 р. дослідження В. О. Васютинського свідчить про домінування воєнно-політичного дискурсу в оцінках студентами різних учасників суспільних процесів сучасної України. Посилення власне українських складових ідентичності (осуд російської влади, підтримка української загальнодержавної та місцевої влади і керівництва ЗСУ) увиразнюють колективне протиставлення «не своїм» – росіянам, радянській владі, попереднім українським можновладцям, олігархам. Українсько-російські ціннісні суперечності більш виразно проявляються в зовнішньополітичному контексті і менш – у внутрішньополітичному [1].

Варто відзначити, що проблема проектування майбутнього постійно знаходиться у фокусі уваги дослідників. Завдяки їх зусиллям було розроблено низку цікавих ідей та концептуальних положень. Зокрема, Т. М. Титаренко запропоновано модель самоконституювання особистості, О. Г. Злобіною розроблено положення про траєкторії індивідуального життєздійснення в соціальних координатах, К. О. Черемних проаналізовано моделі конструювання майбутнього, Л. А. Лепіховою визначено роль соціально-психологічних властивостей особистості у плануванні майбутнього та особливості впливу соціальної ситуації на перспективи планування майбутнього, Т. О. Ларіною окреслено перспективи оптимізації особистісного самоздійснення молоді через підвищення її життєстійкості [6]. Значний вклад в розробку проблеми проектування майбутнього внесли зарубіжні науковці [8;9].

Якщо охарактеризувати образ майбутнього молоді, то в ньому можна виокремити афективні, когнітивні та поведінкові компоненти. До афективних компонентів можна віднести: 1) значущість власного майбутнього; 2) загальну позитивну чи негативну оцінку власного майбутнього; 3) оцінку окремих соціальних процесів та явищ, що впливають на власне майбутнє; 4) позитивну чи негативну оцінку власних зусиль щодо реалізації своїх цілей.

До когнітивних компонентів, на наш погляд, відносяться уявлення 1) про власне майбутнє, 2) про соціальні процеси та явища, які можуть вплинути на власне майбутнє, 3) про силу та характер впливу майбутнього групи на її членів, 4) про передбачуваність власного майбутнього 5) про керованість майбутнього, здатність вплинути на своє майбутнє.

До поведінкових компонентів можна віднести: 1) готовність до конкретних дій для здійснення образу кращого майбутнього, для реалізації власних цілей та сподівань; 2) готовність обговорювати колективне майбутнє один з одним та з представниками інших груп; 3) групові переваги щодо тих чи інших способів прогнозування колективного майбутнього; 4) способи впливу на своє майбутнє, яким надається перевага.

У соціальних уявленнях про майбутнє є ряд важливих соціальних функцій. Зокрема, ідентифікаційна функція соціальних уявлень про майбутнє виявляється у тому, що вони стають основою соціальної категоризації та порівняння. Незалежно від того, набувається спільність майбутнього через особистий вибір або вона нав'язана обставинами, люди, об'єднані майбутнім, прагнуть знайти схожість між собою в минулому і теперішньому. Подібність чи відмінність передбачуваного майбутнього робить можливим і релевантним соціальне порівняння між групами. Виконуючи консолідуєчу функцію, соціальні уявлення про майбутнє підвищують згуртованість групи, забезпечують її членів

усвідомленням взаємозалежності у досягненні спільних цілей та почуттям спільності долі.

Для вивчення психосемантичних особливостей проектування майбутнього молоді нами використовувалась проєктивна техніка колаж, що дозволяє актуалізувати особистісні переживання та дослідити окремі аспекти життєвого досвіду людини, які виявляються у її візуальних репрезентаціях. Молоді люди все частіше використовують візуальну інформацію для конструювання своєї ідентичності, самовираження та соціального спілкування у соціальних медіа, наприклад, через обмін селфі та знінками повсякденного життя [7]. Тому ми застосували проєктивну методику «Географія візуальних образів», в основу якої покладено техніку створення колажу. Ця методика пройшла багаторічну апробацію у наших наукових та прикладних психологічних дослідженнях [3;4].

При створенні колажу респондентам пропонується підписати кожен візуальний образ, щоб наділити картинки первинним індивідуальним значенням. Крім того, застосування даної проєктивної методики передбачає використання спеціальної інтерпретаційної схеми, розробленої О. П. Соснюком [5].

В нашому дослідженні респонденти здійснювали пошук візуальних образів серед медіаконтенту, представленого у соціальних медіа і на спеціалізованих платформах в Інтернеті. Детальний опис інтегральної інтерпретаційної схеми наведено в наших попередніх публікаціях [3;4].

Дослідження проводилося під час повномасштабного вторгнення рф, протягом березня-квітня 2022 р. серед студентів закладів вищої освіти м. Києва, які навчаються за спеціальностями технічного, природничого та гуманітарного профілю. Загальний обсяг вибірки – 91 особа (71 особа жіночої статі, з них 36 знаходяться в Україні, в тому числі на тимчасово окупованих територіях, а 35 – за кордоном; 20 осіб чоловічої статі).

Всім досліджуваним пропонувалось зробити 2 колажі за методикою «Географія візуальних образів»: «Моє майбутнє» та «Майбутнє України».

Аналіз результатів дозволив визначити наступні **психосемантичні особливості уявлень про майбутнє студентської молоді**.

Виявлено загальні тенденції, які властиві уявленням молоді про власне майбутнє. Так, у всіх досліджуваних (незалежно від статі та місцеперебування) образ майбутнього містить: очікування щасливого життя у родинному колі, відновлення миру та возз'єднання сімей /повернення до дому, наявність власного житла та улюбленої справи, спілкування з друзями та подорожі.

Водночас визначено певні відмінності в уявленнях про власне майбутнє для окремих груп досліджуваних. Жінкам, які залишились в Україні, властиві: орієнтація на реалізацію індивідуальних життєвих цілей завдяки особистій активності в професійній сфері, поступовість у зростанні добробуту, що має

відповідати докладним зусиллям. Жінкам, які перебувають за кордоном, більшою мірою властиві: орієнтація на швидке зростання матеріального благополуччя, егоцентричність, гедоністична спрямованість на задоволення власних бажань. Уявленням чоловіків про власне майбутнє притаманні: орієнтація на задоволення лідерських амбіцій, побудову кар'єри, здобуття додаткової військової освіти [2].

Також нами було проаналізовано колажі досліджуваних, в яких здійснено спробу візуалізації уявлень про «Майбутнє країни». Визначено, що уявленнях молоді про майбутнє України також є багато спільного. Молоді люди (незалежно від статі та місцеперебування) часто використовують для візуалізації національну символіку та культурні символи, зображення українських військових, з якими пов'язуються надії на мир, перемогу та відновлення територіальної цілісності держави, картинки повоєнної відбудови (міста з ультрасучасною інфраструктурою та транспортом). Також усі учасники дослідження бачать майбутнє України в ЄС і частина респондентів – в НАТО [2].

За результатами проведеного емпіричного дослідження нами виявлено відмінності в уявленнях представників окремих груп досліджуваних про майбутнє країни. Так, у жінок, які залишились в Україні, та чоловіків майбутнє країни більшою мірою пов'язане з розвитком української мови та культури, патріотизмом та почуттям гордості за країну, що здобула перемогу. Уявленням про майбутнє країни жінок, які перебувають за кордоном, більшою мірою властиві ідеологеми космополітизму, орієнтація на розвиток громадянського суспільства, вирішення екологічних проблем, інтеграція у міжнародні інституції, почуття гордості за країну за рахунок її самоствердження в геополітичному просторі [2].

Висновки

1. Встановлено, що образ майбутнього молоді містить афективні, когнітивні та поведінкові компоненти.

2. У соціальних уявлень про майбутнє є ряд важливих соціальних функцій. Ідентифікаційна функція виявляється у тому, що вони стають основою соціальної категоризації та порівняння. Виконуючи консолідувальну функцію, соціальні уявлення про майбутнє підвищують згуртованість групи, забезпечують її членів усвідомленням взаємозалежності у досягненні спільних цілей та почуттям спільності долі.

3. Проективна техніка «Географія візуальних образів» (колаж) є ефективним діагностичним інструментом для виявлення психосемантичних особливостей проектування майбутнього. Використання даної техніки дозволяє виявити специфіку прояву базових конструктів в площинах: раціонального, емоційного та життєвого досвіду, творчої пізнавальної активності.

4. Встановлено, що в уявленнях молоді (незалежно від статі та місцеперебування) про власне майбутнє та майбутнє України є багато спільного: очікування щасливого життя у родинному колі, відновлення миру та возз'єднання сімей /повернення до дому, наявність власного житла та улюбленої справи, спілкування з друзями та подорожі. Молоді люди (незалежно від статі та місцеперебування) часто використовують для візуалізації національну символіку та культурні символи, зображення українських військових, з якими пов'язуються надії на мир, перемогу та відновлення територіальної цілісності держави, образи повоєнної відбудови. Також усі учасники дослідження бачать майбутнє України в ЄС і частина респондентів – в НАТО.

Література

1. Васютинський В. О. Оцінні вияви ідентичності української молоді в умовах війни. *Український психологічний журнал*. 2022. №1 (17). С. 9-25.
2. Остапенко І. В. Використання медіаконтенту для візуалізації уявлень молоді про майбутнє: виклики війни та євроінтеграція. *Проблеми політичної психології*. 2022. № 25(1). С. 126-141.
3. Остапенко І. В. Особливості використання проективної техніки «колаж» для дослідження уявлень студентської молоді про владні режими. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: Збірник наукових праць*. 2014. № 2 (23). С. 187–192.
4. Соснюк О. П., Остапенко І. В. Психосемантичні особливості національної та громадянської ідентичності студентської молоді. *Український психологічний журнал*. 2017. №2 (4). С. 164-176.
5. Соснюк О. П. Психосемантична інтерпретація візуальних образів у прикладних дослідженнях. *Наука і освіта*. 2012. № 9. С. 201–205.
6. Титаренко, Т. М., Злобіна, О. Г., Лепіхова, Л. А. *Як будувати власне майбутнє: життєві завдання особистості (моногр. за наук. ред. Т. М. Титаренко)*, Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кіровоград : Імекс-ЛТД. 2012. 512 с.
7. Highfield, T., Leaver, T. Instagrammatics and digital methods: Studying visual social media, from selfies and GIFs to memes and emoji. *Communication Research and Practice*. 2016. № 2(1). P. 47–62.
8. McKenna, F.P. It won't happen to me: Unrealistic optimism or illusion of control? *Brit. J. Psychol.*, 1993. № 84. P. 39–50.
9. Tonna, B., Hemrick, A., Conrad, F. Cognitive representations of the future: Survey results. *Futures*. 2006. № 38. P. 810–829.